कासे श्वासे क्षये चापि पथ्यं पाके च तल्लघु ॥
मधुरं रक्तपित्तघ्नं गुरुपाके कफावहम् ।
वातपित्तप्रशमनं सुशीतं माहिषं घृतम् ॥
औष्ट्रं कटुरसं पाके शोफक्रिमिविषापहम् ।
दीपनं कफवातघ्नं कुष्ठगुल्मोदरापहम् ॥
पाके लघ्वाविकं सर्पिर्न च पित्तप्रकोपणम् ।
कफेऽनिले योनिदोषे शोषे कम्पे च तद्धितम् ॥
पाके लघूष्णवीर्य्यञ्च कषायं कफनाशनम् ।
दीपनं बद्धमूत्रञ्च विद्यादैकशफं घृतम् ॥
चक्षुष्यमग्र्यं स्त्रीणान्तु सर्पिः स्यादमृतोपमम् ।
वृद्धिं करोति देहाग्न्योर्लघुपाकं विषापहम् ॥
कषायं बद्धविन्मूत्रं तिक्तमग्निकरं लघु ।
हन्ति कारेणवं सर्पिः कफकुष्ठविषक्रमीन् ॥”

क्षीरघृतं पुनः संग्राहि रक्तपित्तभ्रममूर्च्छाप्रशमनं नेत्ररोगहितञ्च । सर्पिर्मण्डस्तु मधुरः सरो योनिश्रोत्राक्षिशिरसां शूलघ्नो वस्तिनस्याक्षिप्रपूरणेषूपदिश्यते । सर्पिः पुराणं सरं कटुविपाकं त्रिदोषापहं मूर्च्छामेदोन्माद उदरज्वरगरशोफापस्मारयोनिश्रोत्राक्षिशिरःशूलघ्नं दीपनं वस्तिनस्याक्षिपूरणेषूपदिश्यते । भवन्ति चात्र ।

“पुराणं तिमिरश्वासपीनसज्वरकासनुत् ।
मूर्च्छाकुष्ठविषोन्मादग्रहापस्मारनाशनम् ॥
एकादशशतञ्चैव वत्सरानुषितं घृतम् ।
रक्षोघ्नं कुम्भसर्पिः स्यात् परतस्तु महाघृतम् ॥
पेयं महाघृतं भूतैः कफघ्नं पवनाधिकैः ।
बल्यं पवित्रं मेध्यञ्च विशेषात्तिमिरापहम् ॥
सर्व्वभूतहरञ्चैव घृतमेतत् प्रशस्यते ॥”

इति सुश्रुते सूत्रस्थाने ४५ अध्याये ॥ * ॥

क्ली, सलिलम् । इति मेदिनी । ते । १७ ॥)

घृतः, त्रि, (जघर्त्ति दीप्यते घरति सिञ्चतीति वा । घृ + “अञ्जिघृसिभ्यः क्तः ।” उणां । ३ । ८९ । क्तः ।) दीप्तः । सेचकः । इति शब्दरत्नावली ॥

घृतकरञ्जः, पुं, (घृतमिव करञ्जः । घृतवद्रसबाहुल्यादस्य तथात्वम् ।) करञ्जभेदः । घियाकरम्चा इति भाषा ॥ तत्पर्य्यायः । प्रकीर्य्यः २ घृतपर्णकः ३ स्निग्धपत्रः ४ तपस्वी ५ विषारिः ६ विरोचनः ७ । अस्य गुणाः । कटुत्वम् । उष्णत्वम् । वातव्रणसर्व्वत्वग्दोषविषस्पर्शनाशित्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः ॥

घृतकुमारिका, स्त्री, (घृतेन घृतसदृशरसेन कुमारिका सुन्दरी बालिकेव वा । गृहपाल्यत्वात् तथात्वम् ।) घृतकुमारी । इति भावप्रकाशः ॥ (यथास्याः पर्य्यायाः ।

“कुमारी गृहकन्या च कन्या घृतकुमारिका ॥”

गुणाश्च यथा,—

“कुमारी भेदिनी शीता तिक्ता नेत्र्या रसायनी ।
मधुरा बृंहणी बल्या वृष्या वातविषप्रणुत् ॥
गुल्मप्लीहयकृद्वृद्धिकफज्वरहरी हरेत् ।
ग्रन्थ्यग्निदग्धविस्फोटपित्तरक्तत्वगामयान् ॥”

इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)

घृतकुमारी, स्त्री, (घृतेन घृतवद्रसेन कुमारी सुन्दरी । यद्वा कुमारी कन्येव । गृहे पालिततया तथात्वम् ।) स्वनामख्यातगुल्मः । घिकुमारी इति भाषा । तत्पर्य्यायः । कुमारी २ तरणिः ३ सहा ४ । इति शब्दरत्नावली ॥ कन्यका ५ दीर्घपत्रिका ६ स्थलेरुहा ७ मृदुः ८ कन्या ९ बहुपत्रा १० अमरा ११ अजरा १२ कण्टकप्रावृता १३ वीरा १४ भृङ्गेष्टा १५ विपुलास्रवा १६ ब्रह्मघ्नी १७ तरुणी १८ रामा १९ कपिला २० अम्बुधिस्रवा २१ सुकण्टका २२ स्थूलदला २३ गृहकन्या २४ । अस्या गुणाः । हिमत्वम् । तिक्तत्वम् । मदगन्धित्वम् । कफपित्तकासविषश्वासकुष्ठनाशित्वम् । रसायनत्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः ॥ भेदकत्वम् । नेत्रहितत्वम् । मधुरत्वम् । बृंहणत्वम् । शुक्रबलकारित्वम् । वातगुल्मप्लीहयकृद्वृद्धिज्वरग्रन्थ्यग्निदग्धविस्फोटपित्तरक्तत्वग्रोगनाशित्वञ्च । इति भावप्रकाशः ॥ (कुमारीशब्दे विवरणमस्या ज्ञेयम् ॥)

घृततैलादिकल्पः, पुं, (घृततैलादीनां रोगविनाशकपक्वघृततैलादीनां कल्पो विधिः ।) रोगनाशकनानौषधिपक्वघृततैलादिवर्गः । यथा ।

धन्वन्तरिरुवाच ।

“घृततैलादि वक्ष्यामि शृणु सुश्रुत ! रोगनुत् ।
शङ्खपुष्पी वचा सोमा ब्राह्मी ब्रह्मसुवर्च्चला ॥
अभया गुडुची चैव अटरूषकवाकुची ।
एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
कण्टकार्य्या रसप्रस्थक्षीरप्रस्थसमन्वितम् ।
एतद्ब्राह्मीघृतं नाम श्रुतिमेधाकरं परम् ॥१॥
त्रिफलाचित्रकबलानिर्गुण्डीनिम्बवासकाः ।
पुनर्नवा गुडूची च बृहती च शतावरी ॥
एतैर्घृतं यथालाभं सर्व्वरोगविमर्द्दनम् ॥ २ ॥
बलाशतकषाये तु तैलस्यार्द्धाढ़कं पचेत् ॥
कल्कैर्म्मधुकमञ्जिष्ठाचन्दनोत्पलपद्मकैः ।
सूक्ष्मैलापिप्पलीकुष्ठत्वगेलागुरुकेशरैः ॥
गन्धाश्मजीवनीयैश्च क्षीराढ़कसमाश्रितम् ।
एतन्मृद्वग्निना पक्वं स्थापयेद्रजते शुभे ॥
सर्व्ववातविकारांस्तु सर्व्वधात्वन्तराश्रयान् ।
तैलमेतत् प्रशमयेद्बलाख्यं राजवल्लभम् ॥ ३ ॥
शतावरीरसप्रस्थं क्षीरप्रस्थं तथैव च ।
शतपुष्पा देवदारु मांसी शैलेयकं बला ॥
चन्दनं तगरं कुष्ठं माला चांशुमती तथा ।
एतैः कर्षसमैः कल्कैस्तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥
कुब्जवामनपङ्गूनां वधिरव्यङ्गकुष्ठिनाम् ।
वायुना भग्नगात्राणां ये च सीदन्ति मैथुने ॥
जराजर्ज्जरगात्राणामाध्मानमुखशोषिणाम् ।
त्वग्गताश्चापि ये वाताः शिरास्नायुगताश्च ये ॥
सवस्तिं नाशयत्याशु तैश्चैव स्याद्दशाङ्गकम् ।
नारायणमिदं तैलं विष्णुनोक्तं रुगर्द्दनम् ॥ ४ ॥
पृथक् तैलं घृतं कुर्य्यात् समस्तैरौषधैः पृथक् ।
शतावर्य्या गुडूच्या वा चित्रकै रोचनायुतः ॥
निर्गुण्ड्या वा प्रसारण्याः कण्टकार्य्या रसादिभिः ॥
वर्य्या वानलया वापि वासकेन फलत्रिकैः ।
ब्राह्म्या चैरण्डकेनापि भृङ्गराजेन मुण्डिना ॥
मूषल्या दशमूलेन खदिरेण वटादिभिः ।
वटिका मोदको वापि चूर्णं स्यात् सर्व्वरोगनुत् ॥
घृतेन मधुना वापि युक्तं खण्डगुड़ादिभिः ।
लवणैः कटुकैर्युक्तं यथालाभञ्च रोगनुत् ॥ ५ ॥
चित्रकर्कारुत्रिवृतामलघ्नहयमारकम् ।
सुधाञ्च बालागणिकासप्तपर्णसुवर्च्चिकाम् ॥
ज्योतिष्मतीञ्च संभृज्य तैलं धीरो विपाचयेत् ।
एतन्निस्यन्दनं तैलं भृशं दद्याद्भगन्दरे ॥
शोधनं रोचनञ्चैव सर्व्ववर्णकरं परम् ।
चित्रकाद्यं महातैलं सर्व्वरोगप्रभञ्जनम् ॥ ६ ॥
अजमोदा ससिन्दूरा हरितालं निशाद्वयम् ।
क्षारद्वयं फेनयुतमार्द्रकं सरलोद्भवम् ।
इन्द्रवारुण्यपामार्गकदलैः कन्दलैः समैः ॥
एभिः सर्षपजं तैलमजमूत्रैश्च योजितम् ।
मृद्वग्निना पचेदेतदर्कक्षीरेण संयुतम् ॥
अजमोदादिकं तैलं गण्डमालां व्यपोहति ।
विदग्धस्तु पचेत् पक्वं पक्वञ्चैव विशोधयेत् ॥
रोपणं मृदुभावञ्च तैलेनानेन कारयेत् ।
अजमोदादिकं तैलं महावीर्य्यञ्च रोगनुत् ॥”७॥

इत्यादिमहापुराणे गारुड़े १७८ अध्याये ॥

घृतदीधितिः, पुं, (घृतेन प्रदीप्ता दीधितिः किरणं यस्य । घृताहुत्या अग्निवर्द्धनादेव तथात्वम् ।) अग्निः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

घृतपर्णकः, पुं, (घृतयुक्तमिव पर्णं पत्रं यस्य । कप् ।) घृतकरञ्जः । इति राजनिर्घण्टः ॥

घृतपूरः, पुं, (घृतेन पूर्य्यते इति । पुरी ङ व पूर्त्तौ + कर्म्मणि अप् । प्रचुरघृतपाच्यत्वादेवास्य तथात्वम् ।) पिष्टकविशेषः । यथाह राजवल्लभः ।

“मर्द्दितां समितां क्षीरनारिकेलघृतादिभिः ।
अवगाह्य घृते पक्वा घृतपूरोऽयमुच्यते ॥
घृतपूरो गुरुर्वृष्यः कफकृद्रक्तमांसदः ।
रक्तपित्तहरो हृद्यः स्वादुः पित्तहरोऽग्निदः ॥”

तत्पर्य्यायः । पिष्टपूरः २ घृतवरः ३ घार्त्तिकः ४ । इति हेमचन्द्रः । ३ । ६४ ॥ (अस्य पाकप्रकारादि यदुक्तं चिन्तामणौ ।

“क्षीरेण मर्द्दितं चूर्णं गोधूमानां सुगालितम् ।
विस्तार्य्य सर्पिषा पाच्यं कटाहेऽथ सितान्वितम् ॥
घृतपूरोऽयमुद्दिष्टः कर्पूरमरिचान्वितः ॥”

नारिकेलजो यथा,—

“समिता मर्द्दिता क्षीरे नारिकेलसितार्द्रकैः ।
अवगाह्य घृते पाच्या घृतपूरोऽपरः स्मृतः ॥”

दुग्धजो यथा,—

“पाकपिण्डीकृतं क्षीरं शर्कराचूर्णमिश्रितम् ।
घृतपूरविनिर्म्माणं कारयेत् स्वल्पसर्पिषि ॥”

शालिभवो यथा,—

“सुशालिपिष्टं दुग्धन्तु कथितं वस्त्रगालितम् ।
खण्डयुक्तं घृते पक्वं घृतपूरो भवेदयम् ॥”

कशेरुभवो यथा,—

“कशेरुचूर्णं निःक्षिप्य पाकपिण्डीकृतं पयः ।
निर्म्माणं घृतपूराणां शर्करासहितं भवेत ॥”